

Mel van Elteren

1 Inleiding

De laatste jaren valt er een enorme toename te constateren van het aantal publikaties dat over sociologische denkkaders en methoden van onderzoek handelt. De meer substantiële vormen van sociologie dreigen daardoor soms zelfs in het gedrang te komen. Dat wijst er op dat het medium, waarvan de sociale wetenschapsbeoefenaars zich bedienen — namelijk het sociaal-wetenschappelijk kennen zelf — door velen van hen als problematisch wordt ervaren. Sommigen spreken zelfs van een 'identiteitscrisis in de sociologie', een crisis, die zowel kentheoretische als kennis sociologische wortels zou hebben.²

Ook in dit artikel richten we onze aandacht, vanuit een meta-theoretische optiek, op de sociologie zelf. Vele sociale wetenschappers geraakten in de afgelopen jaren, vanuit een zekere onvrede met de theoretische kaders en onderzoeksstrategieën van de 'main stream' sociologie, in de ban van diverse alternatieve benaderingen. Het betreft hier sociologische benaderingen, die primair uitgaan van handelende mensen: de zogenaamde actietheorieën. De fenomenologische stroming binnen de sociologie kan worden beschouwd als een variant hiervan. Hier zal ik me vooral bezighouden met een theoretische analyse van de fenomenologische positie, zoals die door Alfred Schütz is uitgewerkt. Daarbij zal ik me concentreren op methodologische implicaties van dit fenomenologisch perspectief. Meer in het bijzonder gaat het hier om de aanspraken op betrouwbare empirische kennisverwerving, die de binnen deze traditie werkzame sociologen menen te kunnen maken.

Waar de fenomenologische sociologie een overwegend Europese (continentaal filosofische) oorsprong heeft, zijn er in de Angelsaksische wereld, vooral in de Verenigde Staten, enkele benaderingen ontwikkeld, die overeenkomsten vertonen met deze traditie. Dit geschiedde echter vanuit geheel andere filosofische (pragmatisme) en wetenschappelijke achtergronden. Te denken valt hierbij met name aan het symbolisch interactionisme en aan de etnomethodologie.³ Vanuit weer andere filosofische tradities zijn bij voorbeeld Peter Winch en Rom Harré tot een soortgelijke positie als die van Schütz gekomen.^{4,5}

2 Zinvol uitgangspunt

Alfred Schütz heeft een poging ondernomen om het fenomenologisch begrippenapparaat, dat door Husserl was ontwikkeld, toe te passen op de problemen van object en methode van de sociologie.⁶ Als vertrekpunt nam hij hierbij de uitgangspunten voor een 'niet-objectivistische' sociologie, zoals die door Max Weber reeds waren geformuleerd.⁷

Voor Weber wordt het object van de sociologie primair gevormd door het handelen van de individuele personen en de subjectieve bedoeling ervan: de 'subjektiv gemeinter Sinn'. Hij had vooral die handelingen op het oog, welke door actoren bedoeld zijn als betrokken op het gedrag van anderen; alleen die werden door hem als 'sociaal handelen' aangeduid. Onder deze noemer bezag Weber het gehele maatschappelijk gebeuren. Alle onderdelen van de samenleving, tot zelfs de meest 'eigenständige' (boven-individuele) structuren toe, zijn in zijn benadering vormen van sociaal handelen.

In dit perspectief staan aldus de interactieprocessen tussen individuen centraal. Deze individuen worden dan niet gezien als passieve ledepoppen, die gestuurd worden door sociologische en psychologische factoren, doch veeleer als actoren die actief zélf het initiatief tot handelen nemen en 'bewerkers' van hun sociale omgeving zijn. Juist op deze door mensen geconstrueerde sociale realiteit diende volgens Weber de sociologie gericht te zijn. De sociale werkelijkheid wordt zo niet tot een mechanische en zinledige werkelijkheid gereduceerd, maar men laat deze in tegenstelling tot in de meer 'objectivistische' benaderingen zoveel mogelijk intact.

Een klakkeloze adoptie door de sociologie van het 'objectivistische' referentiekader is er mede debet aan dat de sociologie aan de ene kant in een verheven, abstracte theorievorming is bevangen en aan de andere kant in een werkelijkheidsvreemd empirisme dreigt te verzanden. Schütz' benadering kan men zien als een poging om de sociologie daadwerkelijk betrekking te doen hebben (en houden) op de sociale werkelijkheid. Het is ook niet hierop waar de volgende kritiek zich zal richten, maar op de methodologische regels, welke Schütz bij de uitwerking van zijn denkbeelden heeft geformuleerd.

3 Hermeneutische benadering

De belangrijkste vooronderstelling in Schütz' benadering is dat de sociale werkelijkheid als zodanig geconstrueerd is (wordt) door actoren die op grond van subjectieve zingevingen met elkaar interacteren. (Vergelijk Peter Berger en Thomas Luckmann, *The social construction of reality*, 1966: '... reality is socially constructed and ... the sociology of knowledge must analyze the processes in which this occurs'.⁸)

De meest karakteristieke trek van deze fenomenologische stroming wordt gevormd door het feit, dat zij zich afzet tegen de gedachte dat alle wetenschappelijke kennis op waarneming berust, zonder echter de pretentie los te laten een beschrijvende wetenschap te zijn. Deze benadering kan als een interpretatieve of hermeneutische benadering worden gekenschetst. We vinden dit — meer dan bij Schütz — duidelijk geëxpliciteerd bij Berger en Luckmann: 'The method we consider best suited to clarify the foundations of knowledge in everyday life of phenomenological analysis, is a merely descriptive method and as such 'empirical', but not 'scientific' — as we understand the nature of the empirical sciences'.⁹

Toch zijn Berger en Luckmann wel degelijk ook pleitbezorgers van een 'empirische' werkwijze. Zij keren zich tegen wat zij als 'speculatieve' benaderingen brandmerken, waar zij onder andere het Stimulus-Respons denken van het sociologisch en psychologisch behaviourisme toe rekenen. Daarnaast moet ook het neo-kantiaans perspectief van Weber het ontgelden. Beide denkkaders worden als speculatief beschouwd, aangezien de daarin gehanteerde modellen, typen e.d. niet of onvoldoende gefundeerd zouden zijn in de alledaagse werkelijkheid van op grond van subjectieve zingevingen en betekenissen met elkaar interagerende individuen. In de fenomenologische gedachtengang vormt het laatste juist vertrek- en eindpunt.¹⁰

Het verschil met de andere benaderingen ligt hier dus vooral in de beperking om bij de beschrijving uitsluitend van die begrippen, constructies gebruik te maken, welke nauw aansluiten bij de op subjectieve zingevingen betrokken interacties in de sociale werkelijkheid. Vanuit de fenomenologische sociologie verwijt men het merendeel der andere benaderingen dat daarin een inadequate conceptualisering plaatsvindt, omdat men zich daar niet voldoende rekenschap zou geven van de herkomst en implicaties van de gehanteerde begrippen. De sociale werkelijkheid zou daardoor op geforceerde wijze in het procrustesbed van de theorie of methodologie worden gewrongen.

De sociale werkelijkheid is in de fenomenologische optiek in eerste instantie een intersubjectief ervaren werkelijkheid: de alledaagse leefwereld met voor vanzelfsprekend gehouden waarden en betekenissen ('taken-for-granted reality'). Het is de taak van de fenomenologisch socioloog deze vanzelfsprekendheid in twijfel te trekken. Het adequaatheidsgehalte van sociologische theorieën zou in een dergelijke benadering gegarandeerd worden doordat:

- 1 de socioloog doelbewust tracht zijn begrippen en theorieën op de sociale werkelijkheid betrokken te houden;
- 2 de wetenschappelijke constructies van de socioloog volgens Schütz de facto tweede-graads constructies zijn: zij zijn gefundeerd *in* en geconstrueerd *op* de typificaties die besloten liggen in de common sense — kennis en — er-

varing die iedereen heeft van de sociale werkelijkheid.¹¹

Het belang van de socioloog bij deze typificaties ligt echter in theorievorming omtrent sociale verschijnselen, terwijl in de alledaagse leefwereld typificaties gehanteerd worden teneinde praktisch te kunnen handelen in reële situaties. Gezien dit pragmatisch motief zijn zij voor de 'men in the street', waartoe de socioloog buiten zijn hoedanigheid van wetenschapsman óók behoort, primair existentieel relevant en geldig.¹²

In 2 is de kritiek vervat die Schütz op Webers ideaaltypen-theorie heeft uitgeoefend. Hier treedt ook een cruciaal verschilpunt tussen beide posities naar voren, waar Webers perspectief sterker in neo-kantiaanse richting tendeeft.¹³ Wanneer Weber stelt dat de ideaaltypen rationeel en analytisch-deductief moeten worden geconstrueerd, is dit in absolute zin opgevat een onmogelijke opgave voor de socioloog. Immers, aldus Schütz, de elementen die voor de constructie van ideaaltypen worden gebruikt, zijn uit de alledaagse leefwereld afkomstig. De ideaaltypen, die bij Weber als heuristische hulpmiddelen fungeren voor het rationele begripen (verstehen) van het menselijk handelen, wortelen in eerste instantie in deze (dikwijls irrationele) zinervaringen. De typificaties, afkomstig uit de alledaagse ervaringswereld, worden echter van irrationaliteiten en inconsistenties ontdaan.

In de fenomenologische visie dient de socioloog naar adequate interpretaties van de sociale werkelijkheid te zoeken. Hiervoor tracht hij — binnen de grenzen van een zogenaamde hermeneutische cirkel — evidentie te vinden c.q. te verschaffen. Daarbij is zijn doel het verkrijgen van een zo groot mogelijke bijdrage tot het begripen van de sociale werkelijkheid.

Het begrip 'hermeneutische cirkel' verwijst naar de opvatting binnen de interpretatieve benadering, dat de socioloog zich bij de schifting van relevant materiaal oriënteert (dient te oriënteren) op de waarden, die door de te onderzoeken (groepen van) mensen als geldig aanvaard worden. Tevens verwijst dit concept naar het gegeven, dat het wetenschappelijk werk zelf als zodanig betrokken is op de waarden van de groep en de tijd waartoe de socioloog behoort: het cultuur- en tijdgebonden karakter van de sociale wetenschappen. De sociologie is, vanuit deze visie bezien, voortdurend gevangen in een cirkel, waarbinnen relevante probleemstellingen oprijzen en men tot adequate theorievorming kan komen.

Zijderveld ziet in Schütz' wetenschapsleer een methodologisch gefundeerde grond voor een wetenschappelijk verantwoorde constructie van Webers ideaaltypen. Hij meent daarmee een uitweg te hebben gevonden voor de impasse waarin Weber dreigt te geraken, i.c. een solipsistische positie.¹⁴ Ik zal in het volgende laten zien dat Schütz' oplossing niet bevredigend is.

4 Methodologische implicaties

4.1 *Het postulaat van adequaatheid.* Schütz heeft een viertal uitgangspunten geformuleerd die bij de constructie van ideaaltypen en de formulering van sociologische theorieën in acht dienen te worden genomen.¹⁵

- 1 Het principe van relevantie. Uitdrukkelijk dient het referentiekader te worden aangegeven, waarbinnen de betreffende constructies worden gehanteerd; dat wil zeggen het probleem ten behoeve waarvan de ideaaltypen zijn geconstrueerd, moet worden omschreven.
- 2 Het postulaat van de subjectieve interpretatie. De socioloog dient er naar te streven het handelen van de individuele personen en hun subjectieve bedoelingen inzichtelijk te maken, te begrijpen.
- 3 Het postulaat van rationaliteit. De sociologische constructies moeten strikt logisch opgesteld zijn, duidelijk en helder geformuleerd zijn en ze mogen alleen die wetenschappelijk gefundeerde assumpties bevatten, welke in overeenstemming zijn met de huidige stand van zaken in de wetenschap.
- 4 Het postulaat van adequaatheid. De veel geciteerde omschrijving die Schütz hiervan geeft, luidt als volgt:

'Each term in a scientific model of human action must be constructed in such a way that a human act performed within the life-world by an individual actor in the way indicated by the typical construct would be understandable for the actor himself as well as for his fellow-men in terms of common-sense interpretations of everyday life. Compliance with this postulate warrants consistency of the constructs of the social scientist with the constructs of common-sense experience of the social reality'.¹⁶

Aan deze omschrijving kleefte een aantal methodologische problemen, waarvan enkele in het hiernavolgende gestipuleerd zullen worden.

Een ernstige tekortkoming van de publikaties van Schütz en andere in zijn traditie werkzame auteurs is dat daarin *vrijwel geen concrete richtlijnen* worden gegeven in antwoord op de vraag hoe een sociologisch onderzoeker in de wetenschappelijke praktijk zich er van kan verzekeren dat de door hem gegeven werkelijkheidsinterpretaties in voldoende mate adequaat zijn.¹⁷ Niet zelden zal een fenomenologisch socioloog nu de wedervraag stellen of een dergelijke garantie eigenlijk wel noodzakelijk is. Wellicht zal hij stellen dat sociologische constructies, theorieën e.d. die heuristisch niet-adequaate zijn, vanzelf in de vergeethoek zullen geraken. Is een bepaalde werkelijkheidsinterpretatie wél adequaat, dan zal dit wel blijken uit het feit dat ze gebruikt worden, aldus deze pragmatische redenering.¹⁸

Onbevredigend is echter, dat een soort marktwaarde wordt gehanteerd.

Als er afnemers (gebruikers) zijn die tevreden blijven, is aan de adequaatheids-eis voldaan. Schütz stelt dat de common sense en haar alledaagse typificaties een minimale (ofschoon niet voldoende) garantie voor het adequaatheidsgehalte van de door de socioloog gegeven werkelijkheidsinterpretaties biedt. Dit houdt in dat de socioloog zijn common sense voorstellingen die hij als deelnemer in de intersubjectieve leefwereld bezit, een controlerende rol zou moeten laten spelen.¹⁹ Ook dit antwoord is niet bevredigend.

Wil een fenomenologische benadering er aanspraak op kunnen maken dat zij adequate werkelijkheidsinterpretaties kan verschaffen, dan zal minstens een poging gedaan moeten worden tot het geven van een meer concreet en nader gepreciseerd antwoord op de hiervoor gestelde vraag. Dit betekent *niet* het stellen van een 'positivistische' eis aan de fenomenologische sociologie, doch veeleer een vraag, die ook binnen het kader van een fenomenologisch perspectief kán en móet worden gesteld.

Deze vraag was het 'Leitmotiv' van een groep Engelse sociologen — P. Filmer, M. Philipson, D. Silverman en D. Walsh bij het schrijven van hun boek *New directions in sociological theory* (1972). Daarin hebben zij een uitwerking van de methodologische implicaties van een fenomenologisch perspectief trachten te geven. Wat hun theoretische uitgangspunten betreft, hebben deze sociologen zich gebaseerd op Schütz' denkbeelden.²⁰ Silverman meent te kunnen stellen dat: 'The outlines of an alternative view of the research process are now becoming clear. Beginning from a metatheory which stresses the uniquely meaningful character of social process, the first task must be to uncover the participants' rules for applying the meanings, labels and understandings that constitute for them an undoubted reality.'

Hij vervolgt dan: 'the concern must be to understand the members' ordering of experience in order to step outside it so as to understand the human processes through which activities are assigned meanings'.²¹ Volgens Silverman is er een drietal methoden dat de socioloog in staat stelt aan de hier gestelde uitgangspunten recht te doen, te weten participerende observatie (naturalistische observatie), laboratorium-experimenten en op (video)-tape geregistreerde discussies.

Bij de behandeling van de participerende observatie-methode presenteert hij een schema, ontworpen door Bruyn, waarin de factoren *tijd*, *plaats*, *omstandigheden*, *taal*, (mate van) *'intimiteit'* en (wijze waarop) *consensus* (verreken wordt) zijn opgenomen.

Schema 1 is bedoeld als leidraad bij een fenomenologisch onderzoek. Het geeft een opsomming van de vragen die de onderzoeker(s) in ieder geval voor ogen moet(en) houden. Een belangrijke vraagstelling in dit schema is bij voorbeeld hoe de betekenis (zin) van een door een bepaalde actor gepleegde

Schema 1
*Bruyn's analysis of meaning dimensions of data*²²

	<i>time</i>	<i>place</i>	<i>circumstances</i>	<i>language</i>	<i>intimacy</i>	<i>consensus</i>
Cognition (how meaning made intelligible)	when did meaning arise?	where does it arise?	among what actors?	conveyed through what language?	is it expressed in private?	how is it confirmed?
Cathexis (quality of feeling linked to meaning)	when did sentiment arise?	where?	does senti- ment vary from role to role?	conveyed by ...?	public or private?	how con- firmed?
Conduct (ac- tions accompa- nying meaning)	when did actions arise?	where?	which people involved?	what ac- tions con- veyed it?	public or private?	how con- firmed?

handeling of van diens werkelijkheidservaring aan andere actoren inzichtelijk wordt gemaakt.

Het fundamentele probleem waar het hier echter om gaat wordt door Silverman slechts terloops, en dan nog in een onooglijke voetnoot, aan de orde gesteld: 'The question still arises: how does he (the participant observer) claim to know what the member knows?'²³ Silverman laat deze vraag verder voor wat hij is. Hij wijst er slechts op dat het onderzoek in de traditie van de participerende observatie 'has notably avoided the issue of the use (by participants and observer) of commonsense knowledge as a resource in making assumptions about social structure'.²⁴

Hiervoor hebben we gezien dat in een fenomenologische benadering de common sense interpretaties, die de door de socioloog bestudeerde actoren zelf van hun gedragingen en leefwereld geven, een controlerende rol worden toegekend bij het vaststellen van het adequaatheidsgehalte van een sociologische werkelijkheidsinterpretatie.

Philipson releveert dat dergelijke fenomenologische beschrijvingen 'must be understandable for the actor himself and for his fellow men in terms of common sense schemes of interpretations'.²⁵ De bestudeerde actoren moeten zichzelf en hun eigen werkelijkheidsinterpretaties als het ware 'terugherkennen' in de (tweede-graads) sociologische theorieën. (Dit om te voorkomen dat de theorieën 'vervreemd' zijn van de actoren die bestudeerd werden en vice versa.) Wanneer een socioloog bij voorbeeld een participierend observatie-onderzoek heeft verricht, betekent dit dat hij zijn beschrijvingen, inter-

pretaties, verklaringen e.d. met de door hem geobserveerde actoren 'doorneemt' en zo nodig corrigeert.

Philipson vestigt er echter tevens de aandacht op dat de socioloog in ieder geval ook zijn werkwijze aan zijn collega's, en eventuele andere belangstellenden, inzichtelijk moet maken en aan hen van zijn bevindingen verslag dient uit te brengen.²⁶ De socioloog zou de door hem gepubliceerde onderzoeksresultaten en sociologische verklaringen slechts op de volgende wijze voor zijn lezerspubliek toegankelijk kunnen maken.

'The only way we can approach congruency of meaning in sociological explanation is by making explicit the structures of relevance or background expectancies which provide the ground for the emergence of the sociologist's selections, choices and transformations. Only in this way can the reader more or less establish that his fill-ins, how he makes sense of the description, are congruent with the researcher's horizons of meaning in generating the description'.²⁷

4.2 Methodologische dilemma's. In het voorgaande nu liggen enkele problemen besloten, welke soms het streven van de socioloog naar adequate theorieën ernstig frustreren. Hierop heeft onder andere Denzin geattendeerd.²⁸ Vanuit de traditie van het symbolisch interactionisme bepleit deze auteur om het bestudeerde menselijk gedrag primair te bezien vanuit het gezichtspunt van degenen die men bestudeert (de bekende 'taking the role of the other' stelregel).

Hij maakt dan — in navolging van H. Becker — een onderscheid tussen de visie, welke de socioloog op het gedrag van de door hem bestudeerde individuen heeft en anderzijds de motieven en gedragingen, die deze individuen zelf aan hun gedrag toeschrijven. Denzin signaleert vervolgens de niet geringe kans die er bestaat dat een common sense interpretatie van een specifiek gedragspatroon aanmerkelijk verschilt van een sociologische interpretatie van datzelfde gedragspatroon.

Uiteraard is er per definitie altijd een verschil tussen een sociologische werkelijkheidsinterpretatie en een common sense interpretatie. De eerste pretendeert immers 'wetenschappelijk' te zijn (dat wil zeggen vooral logisch consistent en rationeel) én primair uit theoretische belangen voort te spruiten.²⁹ In geval van een groot verschil tussen beide is er echter sprake van een dilemma. Het is mogelijk dat de socioloog zich onvoldoende in de leefwereld van de actoren heeft verplaatst en zodoende niet tot een adequate analyse is gekomen, waardoor die zich niet in zijn interpretatie of theorie kunnen '(terug)herkennen'.

Het kan echter ook betekenen dat de individuen in kwestie om enigerlei reden — bewust of onbewust, bedoeld of niet-bedoeld — afwijzend staan tegenover deze sociologische verklaring. Wellicht staat hen in het laatste

geval deze interpretatie niet aan. Mogelijkerwijs zijn er bepaalde 'dieperliggende' attitudes, motivaties, e.d. aan de oppervlakte gebracht die zij liever niet publiekelijk verwoord hadden gezien, zodat er bij hen de neiging bestaat deze interpretatie als het ware te verdringen. We stuiten hier op het zogenaamde ideologieprobleem (in marxistische kringen ook wel het probleem van het 'valse bewustzijn' genoemd).³⁰

Wil de socioloog *in zijn fenomenologische benadering consequent blijven*, dan moet hij mijns inziens uit voornoemd dilemma trachten te geraken door zo nauwkeurig mogelijk na te gaan waaraan de gesignaleerde discrepantie toe te schrijven is. In voorkomende gevallen zou hij ter ondersteuning van zijn 'ideologie-kritiek' een soort 'socio-analyse' kunnen verrichten, analoog aan de gang van zaken in psychoanalyse en sommige vormen van psychotherapie.³¹

Een in dit bestek nauwelijks te beantwoorden vraag is echter of fenomenologisch sociologen in geval van een dergelijke ernstige discrepantie inderdaad de hier bedoelde analyses plegen te verrichten. Geschiedt dit niet of in onvoldoende mate en wordt de door de socioloog gegeven werkelijkheidsinterpretatie zonder enige nadere controle gehandhaafd, dan bestaat er ipso facto nog onvoldoende zekerheid omtrent het adequaatheidsgehalte van deze werkelijkheidsinterpretatie.

Echter, er doemt hier onmiddellijk nog een ander probleem op. Worden zulke 'socio-analyses' wél uitgevoerd, dan rijst de vraag in hoeverre in het eindresultaat niet het ene 'geloof' (i.c. de common sense interpretatie van de betreffende actoren) is vervangen door een ander 'geloof' (in vele gevallen de visie van de socioloog)! Kortom: welk alternatief men ook verkiest, elke mogelijkheid brengt zo haar specifieke eigen problemen met zich mee.

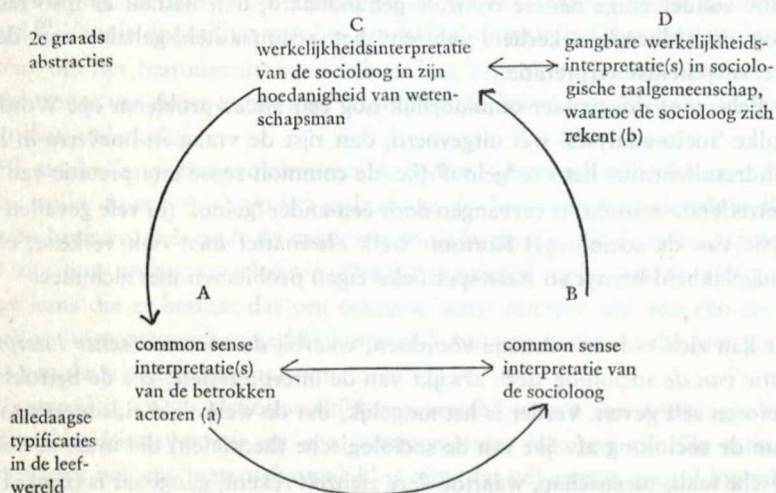
Er kan zich ook een situatie voordoen, waarbij de *common sense interpretatie van de socioloog* sterk afwijkt van de interpretatie(s) die de betrokken actoren zelf geven. Verder is het mogelijk, dat de werkelijkheidsinterpretatie van de socioloog afwijkt van de sociologische theorie(ën) die in de sociologische taalgemeenschap, waartoe deze zichzelf rekent, gangbaar is (zijn). Ten slotte is er — om het geheel logisch te completeren — de *theoretische mogelijkheid* dat de *common sense* van de socioloog conflicteert met de beschrijving c.q. verklaring die hij *als wetenschapsman* meent te moeten geven. Het bovenstaande kan men schematisch als volgt reconstrueren (zie schema 2).

In schema 2 zijn de diverse werkelijkheidsinterpretaties, waarmee de socioloog te maken heeft, weergegeven. Het betreft hier uiteraard strikt analytische onderscheidingen. Met name het onderscheid tussen B (common sense van de socioloog) en C (werkelijkheidsinterpretatie van de socioloog-als-wetenschapsman) zijn in de praktijk van alledag zeer nauw met elkaar ver-

weven, tenzij men uitgaat van een welhaast schizofreen persoonlijkheidsbeeld van de socioloog. (Dit neemt niet weg dat ook fenomenologen hiertussen een onderscheid maken. In het eerste geval wordt de socioloog immers primair door existentiële, in het tweede geval door theoretische belangen gedreven. Dat de sociologische wetenschapsman dit laatste doet moeten we althans idealiter aannemen, volgens Schütz c.s. In die zin is dat dan ook géén louter academische aangelegenheid!)

In het bijzonder wil ik hier de aandacht vestigen op een mogelijke discrepantie tussen A (common sense interpretatie(s) van de actoren) en B (common sense van de socioloog). Deze kan zich zeer wel voordoen, vooral in het geval dat de socioloog een studie verricht naar de alledaagse leefwereld van een groep actoren die zich in een geheel andere sociaal-culturele context bewegen dan die waarin deze socioloog zich doorgaans pleegt op te houden.

Schema 2

- (a) Mogelijk zijn er verscheidene common sense interpretaties van (groepen) actoren in het geding (zie hierna in de tekst).
- (b) Het is mogelijk dat er verscheidene sociologische taalgemeenschappen zijn die zich kenmerken door minstens evenzoveel verschillende werkelijkheidsinterpretaties.

Uiteraard gaat het hier om interpretaties ten aanzien van eenzelfde symbolisch interactiepatroon, leefwereld.

Met deze laatste mogelijkheid houdt Zijderveld in het methodologisch slothoofdstuk van zijn *De theorie van het symbolisch interactionisme* (1973), waarin hij het vraagstuk van de adequaatheid der ideaaltypen poogt op te lossen in de trant van Schütz, onvoldoende rekening.³² Hij lijkt er eigenlijk min of meer van uit te gaan dat de common sense die de socioloog – binnen een hoog-industriële, pluralistische samenleving als de onze – als deelnemer in de intersubjectieve leefwereld heeft, nauwelijks afwijkt van de common sense ervaring van de betrokken actoren. Dit behoeft echter niet zonder meer het geval te zijn! Zijdervelds positie in deze is overigens enigszins bevreemdend, daar hij er elders in zijn boek expliciet op wijst dat in deze gehele fenomenologische benadering de cultuurgeschiedenis en de cultuursociologie veronachtzaamd worden.³³ Weliswaar stipuleert hij het grote verschil tussen de ‘primitieve’ leefwereld van een voor-industriële, totemistische maatschappij en die van de ‘moderne’ leefwereld van een maatschappij als de onze, maar waarom dan ook geen aandacht geschonken aan een mogelijke kloof binnen onze samenleving tussen de leefwereld van de socioloog en de leefwereld(en) van de diverse door hem bestudeerde groepen actoren?

Een overeenstemming tussen de common sense van de socioloog en die van de door hem bestudeerde actoren is alleen dán in redelijke mate gewaarborgd, wanneer er afdoende zekerheid over bestaat dat de alledaagse leefwereld van de eerste sterke raakpunten heeft (en bij voorkeur samenvalt) met de leefwereld van de laatsten.

Dit is weliswaar een noodzakelijke, maar daarmee nog géén voldoende voorwaarde. *Binnen* de betreffende leefwereld kunnen zich namelijk belangentegenstellingen, machtsverschillen voordoen, die een – directe of gemiddelde – mentale representatie vinden in onderscheiden constructies van de sociale werkelijkheid. Of, anders gezegd: de ‘constructs of common sense experience’ zijn dan inhoudelijk gedifferentieerd.³⁴ Een cruciale vraag wordt dan welke typificaties de socioloog als referentiepunt dient te nemen, waarmee hij vrijwel onmiddellijk is aanbeland in de maalstroom der politiek-maatschappelijke discussies.

Onvermijdelijk lijkt zich de vraag op te dringen, wiens visie hij dan wel deelt, aan wiens kant hij staat. Ook hier staat de socioloog voor een mogelijk dilemma: Het kan goed zijn dat hij er juist vanwege dit ‘zich inleven’ in de leefwereld der actoren niet in slaagt voldoende distantie op te brengen ten aanzien van die leefwereld. Een poging in de trant van de welbekende Baron von Münchhausen is dan bij voorbaat tot mislukken gedoemd. Zodat de socioloog niet veel verder komt dan een soort verwetenschappelijkte omschrijving van de common sense visie van één bepaalde (deel)groep.

4.3 Nadere reflectie op het postulaat van adequaatheid. Nu kan men zich na de voorafgaande uiteenzetting de vraag stellen wat Schütz eigenlijk bedoeld heeft met zijn adequaatheids-postulaat.³⁵ Uit de omschrijving door Schütz (zie onder 4.1) is dit niet eenduidig op te maken. Men heeft mijns

inziens de keuze uit *minstens twee* verschillende interpretaties, die als de polen van een continuüm kunnen worden beschouwd.

- 1 Het gaat om het bereiken van een optimale consistentie van de door de socioloog gehanteerde termen en opgestelde constructies (c.q. ideaaltypen) met de begrippen en typificaties, vervat in de common sense der bestudeerde actoren. Dit is de meest enge interpretatie.
- 2 Er dient gestreefd te worden naar consistentie tussen de door de socioloog geformuleerde theorie c.q. verklaring en de common sense werkelijkheidsinterpretatie(s) der actoren. Dit is de meest ruime interpretatie; ze impliceert de eerste. Men heeft hier immers op het oog: enerzijds de door de socioloog geformuleerde theorieën mét de daarin vervatte termen, constructies en anderzijds de alledaagse common sense interpretatie(s), inclusief de daarin opgenomen termen, typificaties van de bestudeerde subjecten.

Deze laatste interpretatie schijnt in de literatuur de vrijwel enig gangbare te zijn. Ook Schütz zelf lijkt hiervoor te opteren.

Er kan zich aldus een situatie voordoen, waarin in termen van de eerste interpretatie wél, maar in termen van de tweede interpretatie niet aan het adequaatheidspostulaat is voldaan. De betreffende actoren kunnen de *sociologische visie* dan niet delen, maar 'herkennen' de *sociologische constructies* – als in een soort Aha-Erlebnis – 'terug' als zijnde uiteindelijk gefundeerd in hun eigen typificaties.

Zou men evenwel de eerste interpretatie verkiezen, dan zou het fenomenologisch adequaatheids-postulaat nog enigermate bestand kunnen blijven tegen de aanwassende stroom van kritiek. Ofschoon het dan heel wat aan betekenis zou hebben ingeboet. Het behelst dan in wezen niet veel meer dan de stelregel dat de sociologische concepten niet te abstract, dat is 'werkelijkheidsvreemd' mogen zijn. Tevens maakt dit dan ook het meningsverschil met de 'positivisten' relatief: De sociologische constructies zouden moeten worden gefundeerd in en geconstrueerd óp de common sense typificaties. De *beperkingen* worden daarbij echter niet nauwkeurig gespecificeerd. Door mijn kennis als socioloog *op* iets te construeren mag (en moet) ik anders dan de common sense te werk gaan. Nergens is aangegeven hoeveel 'anders' niet meer tot 'op' gerekend wordt.

Naast deze algemene interpretatieproblemen heerst er ook onduidelijkheid over de precieze strekking van het adagium dat de sociologische constructies voor de actoren in kwestie 'understandable' moeten zijn, in termen van de common sense interpretaties. Betekent dit nu dat de wetenschappelijke producten van de socioloog in hun onmiddellijkheid 'evident' moeten zijn voor deze common sense? Of is de evocatie van min of meer vage reminiscenties aan de typificaties met betrekking tot de alledaagse symbolische interacties voldoende?

Of — nóg een andere mogelijkheid — mag de socioloog er desgewenst toe overgaan zijn interpretatie aan de betreffende actoren te verduidelijken, inzichtelijk te maken? Dit laatste roept dan uiteraard weer het gevaar op van indoctrinatie, suggestieve beïnvloeding, e.d.

Verder is problematisch welke lading begrippen als 'consistentie', 'congruentie', 'overeenkomst' e.d. dekken. Naar ik aanneem kan niet in ernst bedoeld zijn dat er over de verhouding sociologische theorie — common sense interpretatie een exacte overeenstemming, more geometrico, zou moeten worden nagestreefd (te meer daar uitdrukkelijk de zogenaamde correspondentietheorie van de waarheid wordt afgewezen). Maar wat dan wel? Naar alle waarschijnlijkheid zullen Schütz c.s. repliceren dat kan/mag worden volstaan met het streven naar een situatie waarin de common sense interpretaties door de actoren terug te herkennen zijn in de sociologische theorieën.

Deze common sense interpretaties zouden dan als het ware als een soort 'voorafbeeldingen' van de sociologische theorieën kunnen worden beschouwd. De sociologische theorieën zouden als 'betere', 'meer inzichtelijke' interpretaties datgene expliciteren (en voor de betreffende actoren tot herkenning brengen), wat voordien in de common sense visies nog impliciet, niet bereflecteerd besloten lag. Wat betekenen in dit verband evenwel omschrijvingen als 'terugherkenning', 'Aha-Erlebnis'? Dit zijn zeer vage criteria, juist omdat het niet om alles-of-niets kwesties gaat. Er zijn graduele verschillen tussen 'enigermate' (vagelijk) iets herkennen en 'direct' herkennen.

De hamvraag blijft dus in welke mate er overeenstemming tussen beide soorten interpretaties dient te worden bereikt, wil überhaupt aan het adequaatheids-postulaat zijn voldaan. Dit is een vraag die door de 'fenomenologen' tot dusver eigenlijk nauwelijks werd gesteld, laat staan beantwoord. Toch behoort ze juist binnen het fenomenologisch perspectief te worden opgeworpen; niets belet hen dit te doen.

Achter dit vraagstuk gaat echter een fundamenteelere problematiek schuil, die ernstig afbreuk doet aan de wetenschappelijke houdbaarheid van een fenomenologisch-sociologische benadering. De fenomenologisch sociologen schijnen een stoutmoedige poging te willen ondernemen om de common sense kennis van de bestudeerde actoren en de wetenschappelijke kennis van de socioloog met elkaar te verzoenen, waar deze zich op een aantal punten juist van elkaar onderscheiden. Bij Schütz treedt voornoemde tegenstrijdigheid het duidelijkst aan het licht in de gecombineerde eis van adequaatheid én logische consistentie.³⁶

Wetenschappelijke constructies (c.q. interpretaties) moeten te verenigen zijn met de common sense typificaties (c.q. -interpretaties) én ze moeten tevens op rationele wijze logisch-consistent geformuleerd zijn. Dit terwijl Schütz zelf uitdrukkelijk erkent dat de common sense interpretaties veelal

inconsistent (irrationeel) zijn. Als in de reflexieve denkhouding de vanzelfsprekendheid van de ervaren alledaagse werkelijkheid in twijfel dient te worden getrokken, moet de socioloog met andere begrippen werken dan de 'men in the street' doen. Maar daarmee komt wel de intentie om de constructies op deze leefwereld betrekking te laten houden, op losse schroeven te staan.

In wezen wreekt zich hier de poging van Schütz om een fenomenologische benadering te koppelen aan het neo-kantiaans geïnspireerde denken van Weber.

In Webers benadering bestaat een theorie uit strikt analytische (ideaal)typen, die geen afbeeldingen van de werkelijkheid zijn, maar rationele modellen die op deductieve wijze geconstrueerd worden. Er kan slechts een zekere graad van waarschijnlijkheid bestaan dat ze de werkelijkheid benaderen. Ze vervullen een heuristische functie bij het trachten te verwerven van inzicht in een chaotische, sociale werkelijkheid. Een fenomenoloog daarentegen heeft de intentie zo onbevooroordeeld mogelijk, dat wil zeggen zonder vooraf opgestelde constructies en modellen, een zo adequaat mogelijk beeld te verkrijgen van de door hem bestudeerde interactieprocessen in de 'Lebenswelt'. Van daaruit zouden als het ware theorieën oprijzen die de garantie hebben dat ze dichter aansluiten bij deze leefwereld.

Naar mijn mening levert deze poging een hybridische kentheoretische positie op: een combinatie van twee onverenigbare grootheden.³⁷

5 *Rechtvaardiging van methodologische vooronderstellingen*

Schütz gaat er van uit dat de sociale werkelijkheid — i.c. 'de' alledaagse leefwereld — de rechtvaardiging van de vooronderstellingen in de wetenschappelijke methodologie dient te leveren.

In zijn *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt*³⁸ heeft Schütz een gedachtenmodel geformuleerd, waarin uitgegaan wordt van verschillende lagen of *strata* in de sociale werkelijkheid. Dit heeft hem het verwijt opgeleverd dat men zich in de fenomenologische benadering aldus dreigt schuldig te maken aan een *substantivering* van de sociale werkelijkheid.

Naess b.v. plaatst in dezen de volgende kanttekeningen:

'het geheel wordt (door Schütz) echter beschreven alsof hij deze strata vindt en rustig en zeker bij zo'n stratum gaat zitten, zoals een geoloog bij een rots gaat zitten, zijn hamer tevoorschijn haalt en er een stukje uitslaat, om de rots te kunnen analyseren ...

Het model dat (door Schütz) 'de sociale werkelijkheid' genoemd wordt ... dreigt onder tafel te raken, dat wil zeggen dat het een model is: men postuleert een sociale realiteit, maar meent niet dat een model wordt gebruikt om dit te doen ...

De situatie wordt (door Schütz) gezien op soortgelijke wijze als Karl Marx het

communisme beschouwde in zijn 'Deutsche Ideologie': idealisme etcetera zijn gedachtenconstructies, maar het communisme is de ontwikkeling zelve. Communisme is (volgens Marx dus) geen ideologie, geen naam van een doctrine. Die volzinnen, die eruit zien alsof ze het communisme als ideologie uitdrukken, hebben (volgens Marx en de andere communisten) slechts een soort verwijzende functie: zij verwijzen naar de ontwikkeling op zichzelf, zoals die voortschrijdt'.³⁹

Hierbij dringt zich de vraag op of Schütz zodoende niet in een soortgelijke fout dreigt te vervallen als die waarvan de logisch-positivistische en behaviouristische 'opponenten' voortdurend beticht worden. De vaak van fenomenologische zijde geuite kritiek op de reïficatie en hypostasering, welke in de meer 'structuralistische' sociologische varianten zo gemakkelijk zou plaatsvinden, boet bij een bevestigend antwoord op deze vraag dan ook aan geloofwaardigheid in.

Schutz' poging tot rechtvaardiging van de vooronderstellingen van de wetenschappelijke methodologie die hij voorstaat, is niet geslaagd te noemen. Bij nader inzien gaat het om een schijnrechtvaardiging, welke steunt op een kentheoretische cirkel: datgene wat als fundament voor de geldigheid van vooronderstellingen zou moeten dienen wordt zelf vóórondersteld.

'Immers', zo merkt Cornelis op, 'we kennen de werkelijkheid juist via de wetenschap welke steunt op de vooronderstellingen waarvan we de geldigheid zoeken aan te tonen'.⁴⁰ Ter relativering kan worden aangetekend dat vooralsnog géén der gangbare pogingen tot rechtvaardiging van methodologische vooronderstellingen geheel bevredigende resultaten oplevert.⁴¹

Onderkend dient te worden dat elke poging tot fundering van een kentheoretische positie bij kritische en radicale doordenking ervan uiteindelijk spaak blijkt te lopen. In laatste instantie stuit men steeds weer op een aporie.

6 Conclusies

Schütz' poging om een sociologisch referentiekader te enten op de common sense in de alledaagse leefwereld is gedoemd om al in een vroeg stadium stuk te lopen. Door aan het adequaatheidsbeginsel een belangrijke rol toe te kennen wordt het verkrijgen van intersubjectiviteit een ernstig probleem. De betrouwbaarheid wordt grotendeels opgeofferd aan het streven naar validiteit, of — liever gezegd — aan een specifieke variant daarop: 'adequaatheid'.

Er zijn onvoldoende waarborgen dat we zodoende niet in een grenzeloos subjectivisme (solipsisme) verzanden. In zeker opzicht mag de fenomenologisch socioloog, althans in beginsel, dan wel de intentie hebben te streven naar een intersubjectieve consensus. Maar dit betreft vooral een 'dialog' met de door hem bestudeerde (groep van) actoren over de door hem verkregen inzichten, respectievelijk die van de actoren zélf, terwijl niet of nau-

welijks een 'dialogoog' wordt aangegaan met 'terzake deskundigen'. (Tot de laatstgenoemde groep behoren in ieder geval de collegae-wetenschapsmensen, maar hiervan zijn andere 'autodidactische deskundigen' terzake niet principieel uitgesloten.)

Hiervoor (onder 4) hebben we gezien tot wat voor complicaties dit zoal aanleiding kan geven, waarbij zich de twee volgende 'grenssituaties' kunnen voordoen. Of de fenomenologisch socioloog stijgt nauwelijks uit boven een verwetenschappelijkte formulering van de inzichten van één bepaalde (deel-)groep, en loopt daarmee het gevaar van ideologische vervorming. Of (en nog vaker) hij zal zijn eigen werkelijkheidsinterpretatie in essentie zonder meer laten prevaleren boven die van anderen. Dit laatste te meer, waar ook aan de eisen van de wetenschappelijke relevantie en logische consistentie dient te worden voldaan, met alle onderlinge spanningen van dien.

De fenomenologisch socioloog bewoont een cirkel: hij is in de ban van de — hermeneutische — ring.

Hoe deze 'cirkelbewoner' zich ook draait of keert, hij staat voortdurend onder het huisarrest, dat hij zich zélf heeft opgelegd.

De hermeneutische cirkelgang kan, denk ik, worden doorbroken. Dit lijkt mij ook een noodzakelijke voorwaarde, wil er ook in de sociale wetenschappen van vernieuwing in kennis sprake zijn.

Weliswaar kan het onderscheid tussen 'observatietaal' (dat is taal waarin het 'feitelijke' geregistreerd wordt) en 'theoretische' taal veel minder strak worden aangehouden dan tot voor kort in de gangbare (vooral neo-positivistische) kentheorieën en methodologieën werd verondersteld. Maar deze terechte relativering van een onhoudbaar gebleken absolutistisch standpunt moet nu ook weer niet worden overtrokken. Ze behelst géénszins een terugkeer naar het denkbeeld dat 'uit feitelijke waarnemingen slechts datgene kan worden gehaald, wat ik er zelf ingelegd heb', zoals menig fenomenologisch socioloog schijnt te willen suggereren. Een dergelijk — uitermate relativistisch — 'perspectivisme' dient te worden afgewezen.

Het is een te ver doorgevoerde (waarschijnlijk zelfs versimplificeerde) vorm van neo-kantianisme, welke culmineert in een 'new idealism', waarin een té onzekere wissel op de individuele willekeur van de socioloog wordt getrokken. Uitdrukkelijk dient te worden erkend dat een sociologische theorie bij lange na zo 'objectief' niet kan zijn als soms (met name in orthodox-positivistische kringen) wordt gepretendeerd.

Echter, een minimale consensus omtrent hetgeen (in een specifieke sociologische taalgemeenschap) als 'feiten' wordt aangemerkt, dient aan de theorievorming toch wel ten grondslag te liggen. Het lijdt geen twijfel dat Schütz' fenomenologisch perspectief in beginsel — zeker qua intenties (zie onder 2) — waardevolle elementen bevat. Deze vormen echter reeds een wezen-

lijk bestanddeel van sommige andere benaderingen. Of kunnen, voor zover dit nog niet het geval is, daar alsnog in worden opgenomen.⁴²

Daartoe behoeft Schütz' denkkader niet *integraal* te worden aanvaard. Met name valt hierbij te denken aan nieuwere ontwikkelingen binnen het symbolisch interactionisme, die zich uitstekend lenen voor een assimilatie, c.q. adaptatie als hier bedoeld. Zo heeft Denzin onlangs serieuze pogingen in het werk gesteld om te trachten een synthese te bereiken tussen de 'humanistic' benaderingswijze (zoals die onder andere in het denken van Schütz naar voren treedt) en een kritisch-rationalistisch getinte methodologie.⁴³ Vooral is zijn streven lofwaardig om dit daadwerkelijk in empirisch onderzoek te realiseren.

De diverse micro-sociologische perspectieven vertonen de tendens te convergeren; hier en daar wordt zelfs een begin gemaakt met integratiepogingen. De vraag, welk perspectief dan wel in welk ander perspectief wordt geïncorporeerd, kan hier slechts tot een louter scholastiek dispuut aanleiding geven.

Noten

- 1 Hierbij dank ik Dick Betlem, Herman van Erp, Harry Kunneman, Karel Sou-dijn en Gerard de Vries voor hun waardevolle opmerkingen en suggesties bij een eerdere versie van dit artikel.
- 2 Zie A. Cornelis, 'De crisis in de sociale wetenschap: Het probleem der voor-onderstellingen', *Mens en maatschappij*, 48 : 2, 1973, 151-186.
- 3 Zowel het symbolisch interactionisme als de etnomethodologie kenmerken zich door enkele cruciale geschilpunten met het fenomenologisch perspectief. Vergelijk I. Maso, 'Ethomethodologie: een fenomenologische sociologische methode?', Opstellen. Mededelingen van de vakgroep methoden en technieken (i.o.) van de Subfaculteit Sociologie der Rijksuniversiteit te Leiden, nr. 2 (oktober 1975), 39-81 en A. Nievaard, 'Methodologische problemen in sym-bolisch interactionistisch perspectief', l.c., 82-105.
- 4 P. Winch, *The Idea of a Social Science and its Relation to Philosophy*, New York, Humanities Press 1958.
Men kan in deze benadering een aanwijzing zien voor mogelijke verwant-schappen tussen fenomenologie en analytische filosofie. Zie F. Kaufman, 'Phenomenology and logical empiricism', in M. Farber (ed.), *Philosophical Essays in Memory of Edmund Husserl*, Cambridge, Mass. 1940, 124-142 en C. van Peursen, *Fenomenologie en analytische filosofie*, Amsterdam 1968.
- 5 Zie R. Harré, 'Blueprint for a new science', in N. Armistead (ed.), *Recon-structing Social Psychology*, Penguin, 1974 240-259, en 'The analysis of epi-sodes', in J. Israel & H. Tajfel (eds.), *The Context of Social Psychology. A Critical Assessment*, New York/Londen, Academic Press 1972, 407-424; R. Harré & P. Secord, *The Explanation of Social Behaviour*, Oxford, Blackwell 1972.
- 6 Vgl. H. Coenen, 'Fenomenologie en sociologie. Schets van de geschiedenis',

- Mens en maatschappij, 50 : 1, 1975, 38-72.
- 7 Zie M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen, Mohr 1962, 1-30.
- 8 P. Berger & Th. Luckman, o.c., p. 13.
- 9 *Ibid.*, p. 34.
- 10 In een bepaald opzicht zou men de fenomenologen als de enig overgebleven positivisten kunnen beschouwen, waar zij uitgaan van het positieve, i.c. het onmiddellijk in de zintuiglijke ervaring gegevene, vgl. H. Flap, 'De sociologie van het lekkere gevoel', *Mens en maatschappij*, 50 : 3, 1975, 278-301.
- 11 A. Schütz, 'Common-sense and scientific interpretation of human action', *Collected Papers I*, Den Haag, Nijhoff 1962, 3-47.
- 12 A. Schütz, 'The problem of rationality in the social world', *Collected Papers II*, Den Haag, Nijhoff 1964, 81-84.
- 13 Zie A. Zijdeveld, o.c., p. 205; H. Coenen, l.c., p. 42, 48.
- 14 Overigens omschrijft Zijdeveld de kentheoretische positie 'solipsisme' op een ietwat curieuze wijze, namelijk als het gevaar dat analytische typen geconstrueerd worden die zo abstract zijn dat zij niet langer adequaat zijn (A. Zijdeveld, o.c., p. 211 e.v.). Deze omschrijving is nog te sterk Weberiaans (en daarmee kritisch-idealistisch) getint. Immers, indien een Weberiaan meent, heuristisch gezien, adequate ideaaltypen te hebben geconstrueerd, sluit dit niet zonder meer een solipsistisch standpunt uit.
- 15 Zie voor het volgende A. Schütz, 'The problem of rationality in the social world', *Collected Papers II*, o.c., 83-88.
- 16 A. Schütz, 'Common-sense and scientific interpretation of human action', *Collected Papers I*, o.c., p. 42.
- 17 M. Phillipson, 'Phenomenological philosophy and sociology', in P. Filmer, M. Phillipson, D. Silverman, D. Walsh, *New Directions in Sociological Theory*, Londen, Collier-MacMillan 1972, p. 150.
- 18 Zie bij voorbeeld A. Zijdeveld, o.c., p. 211.
- 19 Zie A. Schütz, 'The problem of social reality', *Collected Papers I*, o.c., 48-66.
- 20 P. Filmer et al., o.c., p. 7: 'The nature of common-sense knowledge was the central concern of Alfred Schütz and all the authors of this book owe a special intellectual debt to his work'. (Zie hiervoor met name hoofdstuk 5 en 6 van hun boek.)
- 21 D. Silverman, 'Methodology and meaning', in P. Filmer et al., o.c., 188-189.
- 22 In: S. Bruyn, *The Human Perspective in Sociology*, New Jersey, Prentice Hall, Englewood Cliffs 1969, p. 261; eveneens afgedrukt in P. Filmer et al., o.c., p. 191.
- 23 D. Silverman, 'Methodology and meaning', in P. Filmer et al., o.c., p. 191, f. 20.
- 24 *Ibid.*
- 25 M. Phillipson, 'Theory, methodology and conceptualization', in P. Filmer et al., o.c., p. 150.
- 26 *Ibid.*, p. 102.
- 27 *Ibid.*, p. 105. Dit expliciet maken van zijn 'background expectancies' door de socioloog vertoont grote verwantschap met hetgeen A. Gouldner heeft bepleit in zijn *The coming crisis of western sociology*, Londen, Heinemann 1971, zie met name de epiloog, 481-502.
- 28 N. Denzin, *The Research Act. A Theoretical Introduction to Sociological Methods*, Chicago, Aldine 1970, 9-10.
- 29 Zie Schütz, postulaten van rationaliteit en relevantie in A. Schütz, 'The problem

- of rationality in the social world', *Collected Papers II*, o.c., p. 87 e.v.
- 30 Vgl. R. Lichtman, 'Symbolic interactionism and social reality', *Berkeley Journal of Sociology*, 1970, 75-94.
- 31 Een dergelijke extrapolatie van het psychoanalytisch model, waarbij de sociologische vraagstelling behouden blijft, heeft Habermas op het oog in zijn *Hermeneutik und Ideologiekritik* (Frankfurt, 1971), 135 e.v., wanneer hij spreekt over 'diepte-hermeneutica'.
- Vgl. Th. de Boer, 'Hermeneutiek en ideologiekritiek', *Amsterdams sociologisch tijdschrift*, 3 : 3, dec. 1976, 276-302, met name 284-300.
- 32 A. Zijderveld, o.c., 216-217.
- 33 *Ibid.*, p. 217. De fenomenologische optiek leidt tot een 'etnocentrisme' in ruimte en tijd. In wezen is ze a-historisch: alles lijkt zich af te spelen binnen één ongedeelde 'Lebenswelt', alsof deze juist in een samenleving als de onze niet versplinterd zou zijn.
- 34 Zie ook H. Kunneman, 'Weber, Schütz en Zijderveld', *Amsterdams sociologisch tijdschrift*, 1 : 3, november 1974, 99-100. Kunneman merkt hier op, dat Schütz ten onrechte suggereert dat er een neutrale conceptuele basis bestaat, waarmee sociologische constructies al dan niet consistent zijn.
- 35 Om de analyse niet onnodig gecompliceerd te maken, heb ik hierna geabstraheerd van de mogelijkheid dat er onder de actoren verschillende common sense interpretaties in het geding zijn.
- 36 Phillips wijst op een andere tegenstrijdigheid in het fenomenologisch perspectief: enerzijds is er volgens fenomenologen altijd sprake van een voorinterpretatie, terwijl ze anderzijds zonder vooronderstellingen te werk zullen gaan (D. Phillips, *l.c.*, p. 111; ontleend aan H. Flap, *l.c.*, p. 286). Aangezien het hier om een *intentie* gaat om zo onbevooroordeeld mogelijk de sociale werkelijkheid tegemoet te treden, en daarvoor dan ook een aangepaste methode ontwikkeld zou moeten worden, is deze kritiek niet bij voorbaat geldig.
- 37 H. Rickert zag in de analytische wetenschapsleer van het neo-Kantianisme en de fenomenologie - althans in de latere drukken van zijn *Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft*, Tübingen, Mohr-Siebeck 1926, p. 30, een onverzoenbare tegenstelling. Parsons zou een soortgelijke opvatting hebben; gegevens ontleend aan H. Adriaansen, *Talcott Parsons en het conceptuele dilemma* (Deventer, Van Loghum Slaterus 1976), p. 37, noot 33 p. 238.
- 38 A. Schütz, *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt*, 1932, Wenen, Springer Verlag 1960.
- 39 Vrij vertaald door E. Barth, 'Arne Naess en de filosofische dialectiek', *De Gids*, 134 : 3, 1971, p. 178. De oorspronkelijke tekst is te vinden in A. Naess, 'Hvilken verden er den virkelige?' (nadere referenties ontbreken), 192-194.
- 40 A. Cornelis, *l.c.*, p. 181. Met deze kritiek is niet *volledig* recht gedaan aan de door Schütz voorgestane benadering. Schütz tracht namelijk eerst een fenomenologische analyse van de sociale werkelijkheid te geven om van daaruit tot een adequate, aan deze werkelijkheid aangepast methodologie te komen, waarbij het hem niet zozeer om de geldigheid van de vooronderstellingen van deze methodologie gaat.
- 41 Zie voor dit streven naar rechtvaardiging van methodologische vooronderstellingen H. Albert, *Traktat über kritischen Vernunft*, Tübingen, Mohr 1968, hoofdstuk 1 en 2.
- 42 Hierop heeft o.a. J. Goldthorpe gewezen; zie zijn 'Review article. A revolution

in sociology?', *Sociology*, 1973, 449-462, vermeld bij H. Flap, *l.c.*, p. 289, noot 60 p. 300.

- 43 Zie voor een beknopte uiteenzetting van zijn benadering: 'Theory, methods and the observational act', *Sociale wetenschappen*, 16 : 2, 1973, 75-85.